

biztosította a megfelelő forrásokat és gazdaságpolitikai eszközöket egy valóban szociális (azaz a társadalmi igazságosságot javító) lakásprogramhoz. Keller Márkus összességében egy igényesen kivitelezett, európai kitekintéssel dolgozó, tanulságos könyvet tett le az asztalra, amelynek érdeklődve várjuk a folytatását – az 1960–1970-es évek lakáskérdéséről.

Germuska Pál

Viktor Pál

TECHNOLOGY AND THE ENVIRONMENT IN STATE-SOCIALIST HUNGARY

An Economic History

Palgrave Macmillan, London 2017. 263 oldal

Pál Viktor a Helsinki Egyetem Kulturális Tanszékének kutatója, az *Interdisciplinary Hub for the Study of the Environment and Authoritarian Regimes* kutatói hálózat alapító tagja és koordinátora. Munkássága elsősorban az autoriter rezsimek gazdaság- és környezetpolitikájának történeti kutatására koncentrál. 2017-ben a Helsinki Egyetem Aleksanteri Intézetében egy interdiszciplináris kutatási projektben környezettörténészekkel, bölcsezzel és társadalomtudósokkal együttműködve is e témát vizsgálta. Érdekes egy pillantást vetni a projekt címére, mely utal a kutatócsoport konceptuális elköteleződésére: *A környezet utasítása, avagy zöld diktatúrák? A természet-kultúra – természet-társadalom kapcsolata autoriter rezsimekben* (Commanding the Environment or Green Dictatorship? Nature-Culture – Nature-Society Relationship in Authoritarian Regimes).

A Bruno Latour társadalomfilozófiai értekezéseiből ismert természet-kultúra koncepció a kétezres évek második felében az intézményesülő humánökológiai kutatási terület alapítójává nőtte ki magát. Következésképpen a kutatási projekt keretében a hagyományos kultúrtörténeti és társadalomelméleti szemléletmódot meghaladva a természeti környezetet a társadalmi és kulturális felépítményekkel szimmetrikusan vizsgálja. Szintén a projektleírásban nevesített latouri cselekvő-hálózat (actors, networks, action-models) elméleti és módszertani megközelítése teszi lehetővé, hogy különböző emberi és nem-emberi cselekvők nyomonkövetésével tudományterületeken átvivő tanulmányokat gondoz a kutatócsoport. E megközelítés a helyben beágyazott tudások mentén lehetőséget nyit a domináns narratívák megerősítésére vagy azok újraértelmezésére.

Pál Viktor a kutatócsoport alapítását megelőzően az államszocialista Magyarország gazdaság- és környezettörténeti összefüggéseit vizsgálta a doktori kutatásában. Doktori disszertációját úgyszintén Finnországban, a Tamperei Egyetemen védte meg 2015-ben. A levéltári kutatásra és interjúkra épülő értekezés *Technológia és környezet az államszocialista Magyarországon. Egy gazdaságtörténet* címen a Palgrave Macmillan (London) gondozásában jelent meg 2017-ben. A tíz fejezetet számláló könyvet két részre oszthatjuk: az 1800-as évektől egészen a második világháborút követő évtizedekig európai kontextusban láthatjuk a gazdasági és környezeti struktúrák átalakulását, majd a negyedik fejezettől a sztálini rezsimmel kezdődően az államszocialista rendszer hanyatlása rajzolódik ki Magyarország gazdaság- és környezetpolitikájában a Borsod megyei esettanulmányon keresztül.

A disszertációból átdolgozott publikáció nem mutat fel olyan markáns elméleti és módszertani bevezetőt, amely egyértelművé tenné az olvasó számára a szerző elméleti elköteleződését.

Így kizárólag eddigi munkássága alapján, valamint a könyv bibliográfiáját áttekintve mondhatjuk el, hogy Pál Viktor globális történettudományi szemléletmódja, a latouri természet-kultúra és cselekvő-hálózat elméletek alkalmazása kihallatszik a könyvből. A cím önmagában keveset sejtet, jóllehet a természet-kultúra megosztás feloldásával a szerző összeforrasztja a technológiával, a természettel és a gazdasággal foglalkozó tudományterületeket egyfajta holisztikus szemléletmóddá. Azonban a Borsodi-medence kísérleti jellegű nagyipari modelljét feldolgozó esettanulmányról hallgat a szerző. Ebben a technológiai apparátus, helyi és globális léptékű nagyipari tudástrendek, valamint az állami szintű politikai intézkedések és a környezetvédelmi propaganda egyidejű elemzését olvashatjuk. Ezen események és folyamatok összetalálkozottatása mögött a cselekvő-hálózat módszertani megfontolásai mutatkoznak.

A szerző felesleges szakmai zsargonokat mellőzve vezet be minket az államszocialista rendszer környezeti propagandájának fővárosi, Rákospalotán is jellemző részleteibe. A második fejezettől az olvashatósság élménye elvész az empirikus adatok tömegében. A bevezetés rákospalotai példája egészen addig félrevezető, amíg a szerző meg nem említi a tényleges esettanulmány helyszínét, a Borsodi-medencét. Szintén a bevezető fejezetben az angolszász szakirodalmi szerkezet megkívánna egy rövid strukturális összefoglalót a fejezetek felépítéséről és az azok közötti kapcsolatról. A részletesen prezentált statisztikai adatok, technológiai paraméterek egy alaposan argumentált esettanulmányt eredményeznek, megerősítve a kutatás hitelességét és objektivitását. Ennek ellenére az olvasó úgy érezheti, magára marad azzal a feladattal, hogy az önálló fejezetekben, alfejezetekben találjon egyfajta logikai összeérést – az európai iparosítási hullám, a német nagyipari szennyezés, gazdaságpolitika irányváltások és a Borsod megyei vízkészlethiány között. Azonban az elméleti és metodológiai bevezető hiányában a könyvet humánökológiai elméletek kíséretében érdemes olvasni. Így a tudományos tudástermelés palettáján könnyebben el tudjuk helyezni a kutatást.

A több helyszínen (az Egyesült Államokban, Belgiumban, Magyarországon, Romániában, Finnországban) folytatott levéltári kutatásból táplálkozó kiadvány kísérletet tesz arra, hogy a vetélkedő társadalom- és környezettörténeti narratívák mellé egy alternatív, a technológiai apparátus fejlesztésén és annak környezeti hatásain keresztül vizsgált narratíva felé irányítsa figyelmünket. Pál Viktor az államszocializmus és a természet viszonyát a Kádár-korszakban azzal a céllal kutatta, hogy a kapitalizmust ünneplő, valamint a kommunista ideológia környezeti vetületeit negatívan értelmező értekezésekkel szembehelyezkedjen. Kutatása a magas színvonalával megmutatja, hogy a kapitalista és államszocialista politikai gazdasági rendszerek környezetpolitikájának szembeállítás tudományosan nem szükségszerű.

Pál Viktor kiemeli, hogy a közép-európai történetírást átformáló kritikai szemlélet ellenében továbbra is születnek olyan átpolitizált, egysíkú interpretációk, mint például Paul Josephson 2013-ban kiadott *An Environmental History of Russia* (Oroszország környezettörténete) című tanulmánya. A csernobili tapasztalatok nyomán, valamint az érzelmileg terhelt hidegháborús diskurzusokban megjelenő kelet-európai környezetpolitika továbbra is leegyszerűsítő értelmezéseket használ. Alexei Yurchak, a Dipesh Chakrabarty által képviselt posztkoloniális történetírás nyomán továbbgondolta Pál Viktor felismerését. A Szovjetunióról és a keleti blokkról való történeti gondolkodás sokszor kimondatlanul a nyugat-európai mesternarratívák áldozatául esik. Vagyis, a historikus tudástermelés megreked a bináris felosztású történelmi narratívák újratermelésénél (vö. *Everything Was Forever, Until it Was No More*. Woodstock 2013). Aho-yan Pál Viktor nevezi, a tiszta kapitalizmus és a piszkos államszocializmus felosztásánál.

Az elmúlt évtizedek során akadémiai és művészeti berkekben a társadalom- és környezet-történet-írást összeolvasztó korszak történeti narratívájaként megjelent az antropocén és a kapitalocén. Mindkét megközelítés azzal a meglátással korszakolja újra a földtörténetet, miszerint a bolygónk által elviselt emberi tevékenységeket nem lehet különválasztani a természet

folyamataitól. Az antropocén követői a környezet átalakulását egyszerűen a nagyléptékben beavatkozó emberi tevékenységekkel magyarázzák. A kapitalocén viszont a hidegháborús narratíva megfordítása, abban az értelemben, hogy a természeti értékek kizsákmányolását a tőkés termelési folyamatok globális kiterjesztésében látja. Timothy Morton *Dark Ecology* (New York 2016. 10.) monográfiájában azonban szembesít bennünket ezen metanarratívák hiányosságával; vagyis azzal, hogy az államszocialista rezsimek növekedésorientált iparosításának környezeti hatásairól való gondolkodást elhomályosítják.

Pál Viktor könyvében nem mobilizálja az antropocén vagy a kapitalocén metanarratívákat. Kutatása 2015-ben lezárult, az említett elméleti keretetések szélesebb körű akadémiai terjedését megelőzően. A Borsodi-medencében végbemenő iparosítás esettanulmányára építő értekezés pontosan emiatt, ezen értékterhelt, dualista metanarratívák mentén válik aktuálissá és hiánypótlóvá. A kötet Miskolc és Kazinbarcika vonzáskörzetében a központilag megszervezett szovjet-típusú nagyipari beruházások vízellátási hálózatokra és vízminőségre gyakorolt hatását vizsgálja. A második világháborút követő iparosítás, a központi tervezés és a helyben beágyazott mérnöki tudás elemzésével mutatja meg a szerző, hogy a Borsodi Vegyipari Kombinát (BVK) milyen módon vált az 1970-es évekre az egyik legnagyobb szennyezőből a környezetvédelmi előírásokat és befektetéseket sikeresen kivitelező létesítménnyé. Az esettanulmányból kiderül, hogy a nyugati és japán technológiák alkalmazása a sikeres gazdasági és környezetvédelmi elvek közötti végrehajtásának indikátorai voltak. Ennek fényében a BVK az országos sajtó, majd az állami propagandagépezet figyelmét is felkeltette (171–212.).

A Borsodi-medence technológiai infrastruktúrájának tökehiányos kiépítésén, a nyugati technológiai trendek beáramlásán, illetve a nemzetközi és regionális szaktudás cirkulációja mentén a szerző utat tapos egy cselekvő-hálózat megközelítésből táplálkozó, alternatív narratíva felé. Ezzel az államszocialista környezetpolitika rekonstruálásakor elutasítja a nosztalgiaival és hidegháborús konnotációival terhelt bináris kategóriákat. A metanarratívák mellőzésével egyértelműen megkerüli az általánosító konklúziókat, az államszocialista környezetpolitika „jónak” vagy „rossznak” minősítését. Egyfajta infrastrukturális alulnézetből vizsgálja a mérnöki fejlesztéseket, a központosított politikai döntéseket és a globális politikai eseményeket mint egymásra kölcsönösen ható folyamatokat. Ezzel a szerző rámutat, hogy az államszocialista rezsim növekedési törekvései a nyugati kapitalista rendszerekhez hasonló környezetszennyezést eredményeztek, ám partikuláris, propaganda szintű megoldásokkal kezelték a felmerülő problémákat.

Az 1970-es évekre átalakuló központi környezetvédelmi propaganda és ennek következtében burjánzó környezettudatos, mindennapi események – mint például a KISZ rendezvényei – együttesét ökológiai fordulatnak (*ecological turn*) nevezi a szerző. A kutatás legmarkánsabb tudományos megállapítása, hogy a környezetvédelmi intézkedések magyarországi implementálását az államszocializmus gazdasági fordulatának, illetve a Kádár-korszak politikai irányvonalainak tükrében érdemes vizsgálni. Habár az állami kommunista ideológia magáévá tudta tenni az egészséges környezet elvét, a gazdasági feltételek hiányában a nagyipari szennyezés továbbra is jelen volt, illetve elismert és megoldandó problémával alakult. Pál Viktor konklúziója tehát a metanarratíváktól eltávolodva egy komplexebb képet tár elénk, amelyben az államszocialista rezsim környezeti gondoskodása és hanyagsága egyszerre, a helyi, nemzeti és nemzetközi cselekvők hálózatában mutatkozik meg.

Czeplédi Alexandra

